

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

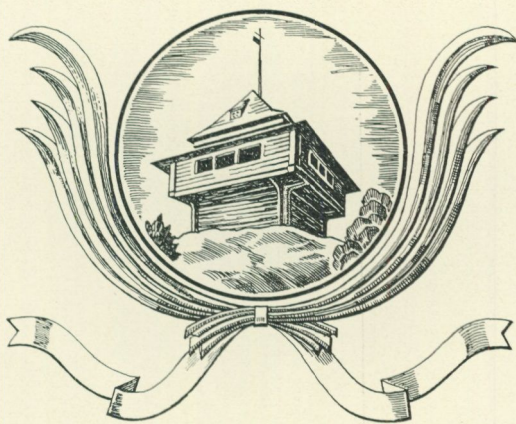
1

9

3

2

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 2

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, som visar ett parti av Skogaholms herrgård samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1932

SKOGAHOLMS JÄRNBRUK

AV CARL SAHLIN.

Den vid Skogaholm under 1600-talet grundade och först år 1925 nedlagda bruksrörelsen har ägt äldre föregångare i orten, fastän driften haft form av bondenäring. Enligt den äldsta bevarade jordeboken funnos år 1555 i Svennevads socken, där bruket ligger, 37 skattebönder och 5 kyrkolandbor, som erlade skatt eller avrad i osmund, d. v. s. av dem i primitiva ugnar framställt smidbart järn, och de gamla slagghvarpen vid Essböle och Skåleklint inom Skogaholms område erinra även om masugnsdrift före brukets uppkomst.

De villkor en anläggare under 1600-talet hade att fylla, då han ville slå sig på järntillverkning i bruksmässig skala, voro i synnerhet tillgång till skog, malm och vattenkraft. Ett

Vignett. Fig. 1. Skogaholms sista masugn, jämför fig. 8.

tillräckligt skogbärande område borde stå till förfogande för egen kolning eller köp av träkol, malmfyndigheter borde vara att tillgå på ej för långt avstånd och som brukstomt måste kunna disponeras en plats, där lättbyggt vattenfall med nödiga dammsjöar förefunnos. Emellertid kunde man komma betydligt enklare till målet, om man inskränkte sig till anläggning av allenast stångjärnsbruk, för vilket tackjärn då måste beräknas kunna inköpas från främmande masugnar.

Skogaholms grundläggare, lagläsaren Zacharias Andersson, slog till en början in på en sådan genväg. Ett gott bruksläge med en rad av obegagnade fall fann han vid vattendraget, som genom Hallsbergs och Svennevads socknar leder Tisarens vatten till Sottern. Och någon bruksträngsel hade ännu icke inträtt på Tylöskogen, där det några år förut anlagda Skyllberg egentligen var det enda grannbruket. Tillräcklig kolfångst borde sålunda stå till buds. Efter ansökan erhöll Andersson den 7 okt. 1641 General-Bergsamtets privilegium på en stångjärnssmedja, vilken anläggning erhöll namnet Skoga hammare. Såsom vanligt vid denna tid, beviljades anläggaren sex års frihet från hammarskatten.

Emellertid befanns det ganska snart olämpligt för bruket att vara helt beroende av köpt tackjärn, vars kvalitet icke kunde så noga kontrolleras, och redan 1643 ingav Andersson och femton med honom associerade bönder ansökan om privilegium på en masugn. Tillståndet erhöles den 18 okt. samma år 1643 och även nu beviljades sex frihetsår. Denna masugn torde hava anlagts vid sjön Tisarens utlopp på den plats, som nu — efter en här för malmtillförseln anlagd sluss, riven 1879 — benämnes Å sluss, varest träkolsstybb och masugnsslagg ännu kvarligga i tämligen stor mängd. Stället är beläget inom Hallsbergs sockens rå. Åt hyttan gavs den kortast tänkbara benämning Å masugn, namnet hämtat från det invidliggande hemmanet Å. Till undvikande av kameral förväxling med den i Lerbäck belägna Västra Å masugn ändrades namnet längre fram till Östra Å, ehuru befolkningen dock vidhöll det

Fig. 2. Skogaholms äldsta stångjärnsstämpel, fastställd år 1641.

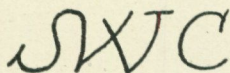

Fig. 3. Skogaholms år 1730 fastställda stångjärnsstämpel i dess äldsta form. Bokstäverna tydas sålunda: Wennerstedt. Skogaholms och Carlshammars bruk.

Fig. 4. 1730 års järnstämpel, sådan den användes på 1770-talet.

Fig. 5. 1730 års stämpel med ändrad bokstavsföljd, använd från 1790-talet till 1910, då smidet nedlades.

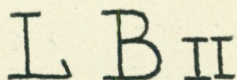

Fig. 6. Å masugns tackjärnsstämpel. Bokstäverna betyda: Lerbäcks Bergslag, masugn n:r 2.

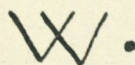

Fig. 7. Skogaholms manufakturstämpel, fastställd troligen år 1750.

kortare namnet Å, som en gång vunnit burskap. Malm till blåsingarna erhöles ur den 1/4 mil från bruket belägna Skåleklintsgruvan, om vilken det år 1666 i Bergskollegiets relation heter att den gav litet malm, men av god art. Att Andersson vid hyttans uppförande medtog så många främmande inbrukare torde hava berott på att de varit ägare till denna fyndighet. Senare upptogos även andra gruvor i trakten, ehuru ingen visade större uthållighet på djupet.

Kort efter brukets kompletterande med andel i masugn sålde Zacharias Andersson det hela till krigskommissarien Simon Rosenberg, som ägde stor jordegendom i närheten. Detta skedde år 1645. Emellertid förblev, efter vad kyrkoherde E. J. Andersson genom sina forskningar gjort sannolikt, Å masugn ända in på 1730- eller 1740-talet en särskild ekonomisk enhet, vari visserligen Skogaholm ägde andel, men som dock drevs under särskild förvaltning, troligen under ledning av störste delägaren. Kyrkoböckerna nämna sålunda under perioden 1702—49 bruksägarne Gillis de Bèsche, Anders Hirsman och Carl Tisell. Åtminstone de två sistnämnda bodde vid Å, sannolikt å det så benämnda h. mmanet. Masugnen ombyggdes och förstörades år 1684, varvid densamma flyttades längre ner vid vattendraget till den plats, som nu kallas Masugnsbacken och som fortfarande utmärkes genom stora kvarliggande slagghvarp. Hyttans sista främmande inbrukare torde hava utköpts av Skogaholms bruksägare på 1740-talet. Säkerligen har emellertid som regel allt det tackjärn, som i hyttan blåstes ända från dess grundläggning, delvis alltså efter försäljning till bruksägaren, levererats till Skoga hammare och där färskats. Smidet härstädes uppgick under första tiden till 400—500 skeppund per år. Hyttan drevs, såsom var vanligt under 1600- och 1700-talen, blott en kort tid — en eller ett fåtal månader — årligen. På den nya platsen bibehölls hon till år 1879.

Efter Rosenbergs död 1689 övergick Skogaholms egendom genom dottern Catharinas gifte med generallöjtnant Anders Wennerstedt till denna släkt, varinom bruket bibehölls till år 1815. Under största delen av den Wennerstedtska perioden synes bruksdriften hava fått löpa i gamla hjulspår utan några större ansatser till utveckling. Och härtill är det icke svårt att finna förklaringen. Liksom förhållandet var vid så många andra svenska bruk vid denna tid, hade ägarna såsom militära eller civila ämbetsmän sin huvudsakliga verksamhet förlagd till annan ort, under krigstid oftast till utlandet. Bruks-

Fig. 8. Skogaholms sista masugn.

Fig. 9. Skogaholms stångjärnssmedja. Portvalvet med inskrift å slutstenen rörande smedjans uppförande 1798. Foto John Hellquist 1931.

rörelsen omhänderhades av inspektorer med starkt beskuren handlingsfrihet. Minsta möjliga utlägg till förbättringar, men högsta möjliga reveny för ägaren var den regel, efter vilken driften skulle ledas. Ofta voro emellertid bruksinspektorerne kraftiga och metallurgiskt skickliga män, som trots allt drevo rörelsen framåt. Även Skogholm hade under vissa tider av nu ifrågavarande period, särskilt senare hälften av 1700-talet, inspektorer eller förvaltare vid ledningen, vilkas namn ännu med erkänsla ihågkommas. Här må blott nämnas två av dessa, nämligen sedermera brukspatronen Anders Eneström och inspektoren A. Wahlénberg. Den förre var en kraftfull natur, intresserad av allt nytt. Han förde både bruksdrift och lantbruk framåt. Speciellt är han ihågkommen på grund av sin iver att lära befolkningen att odla och äta potatis. Särdeles vackra skörderesultat beträffande »jordpäron», erhållna härstädes åren 1787—90, har han publicerat i »Ny Journal uti Hushållningen» för år 1791. Det var ock efter hans planlägg-

Fig. 10. Skogaholms stångjärnssmedja. Järntillverkningen för export nedlades 1904, allt smide upphörde 1910. Foto John Hellquist 1931.

ning som smidet flyttades från Carlshammarsmedjan, belägen nedanför Skogasjön, till ett bättre fall och läge vid nuvarande bruksplatsen. Flyttningen verkställdes år 1798 av hans efterträdare, ovannämnde A. Wahlenberg. Det var under den driftige generalmajoren Gustaf Philip Wennerstedts tid. Denne har genom inskriptioner på slutstenarna i portvalvet, som leder in till den ännu kvarstående smedjan, fig. 9 och 10, ej blott för eftervärlden omtalat att han låtit uppföra »verkstaden» det nämnda året och därvid önskat göra huset solitt och varaktigt, utan, vad märkligare är, ristat ett tack till sin förvaltare. Inskriptionen i denna del återfinnes på den inåt smedjan vettande valvbågens slutsten och lyder sålunda: Erkänslan ristade här minnet af Inspektoren A. Wahlenbergs förtjänst vid denna byggnads uppförande. Någon gång finner man husbondens tack till anställda duktiga bruksmän uttalad å gravvårdar, men denna inskription å en bruksbyggnad är som sådan tro-

ligen enastående och hedrar lika mycket byggherren som byggmästaren.

Det intresserade mig att under besök vid Skogaholm efterhöra, huruvida bland folket kvarlevde någon tradition om de nämnda eller andra duktiga förvaltare. Svaret blev nej. Och det var för övrigt vad jag väntade. I allmänhet är det så ute vid bruken, att endast chefer, som i sitt förhållande till arbetare och andra underhavande ådagalagt hårdhet eller gjort sig skyldiga till orättträdighet hava utsikt att bli omhändertagna av traditionen med därtill hörande legendbildning. Även vid Skogaholm var det lätt att få fram belysande exempel. Med en viss mystisk lågmäldhet berättade min sagesman om en inspektör — hans namn må här förbigås — som i nyssnämnda hänseenden skaffat sig ett dåligt eftermäle. Men så hände det också många olyckor under hans tid, tillades det. En stor kolbädda tog eld och brann upp utan att elden kunde släckas, vattnet skar sig genom dammen och flera människor kommo till olycka i smedjan och skogen.

Då den ovan omnämnda smedjeflyttningen säkerligen är det märkligaste som i bruksrörelsens historia vid Skogaholm under 1700-talet inträffade, må här en kort beskrivning på det nya verket tilläggas. Tvärs över vattendraget drogs en dammkropp, varmed vattnet uppdämdes. Omedelbart nedanför dammen på vattendragets högra sida byggdes den lågt liggande smedjebyggnaden, parallellt med och intill ån med ena gaveln vänd mot dammkroppen. Huset täcktes med tegel för brandfarans skull. Till dess inre ledde en enda ingång, förlagd till den mot smedjebacken vettande långväggen. Fönster saknades, men ljus kunde insläppas genom en lucka på ena gaveln. För arbetet i hård och vid hammare ansågs tillräckligt ljus erhållas från de brinnande kolen och det glödande järnet. Smederna önskade för övrigt halvmörker för att bättre kunna bedöma färskningens gång och smältornas beskaffenhet. En hårdbas i den glödande järnmassan upptäcktes lättare i mörkt rum än i dagsljus. Tackjärnet, stångjärnssmedjans råvara, inforslades

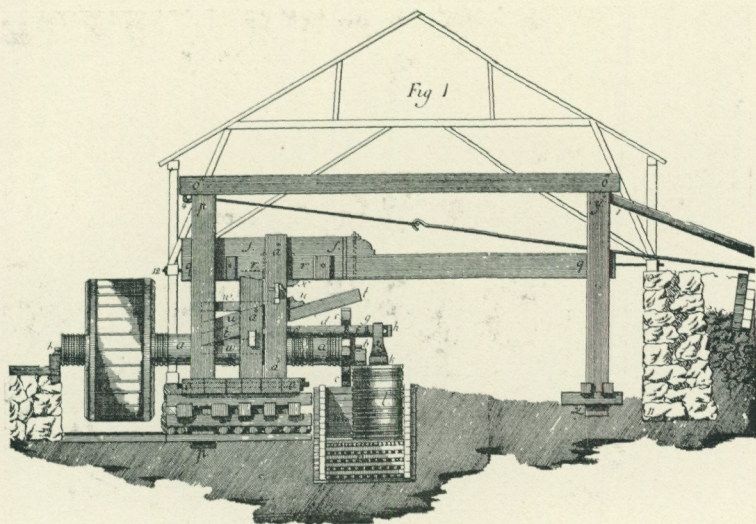

Fig. 11. Ungefärliga konstruktionen av stora smältkammaren i Skogaholms stångjärnsmedja. Ur planschbandet till Sven Rinnmans Bergverkslexikon 1788—89.

på skottkärra genom porten, träkolen skötes in på kolkärror genom en med ett litet sadeltak täckt öppning på smedjetaket nära porten. Den ursprungliga inredningen bestod av två hammare och två härdar. De sistnämnda voro s. k. tyskhärdar, i vilka dels tackjärnet med kol och bläster och ett konstmässigt brytningsarbete färskades till mjukt smidesjärn och dels detta sistnämnda värmdes till vällhets vid utsmidning till stångjärn under räckhammaren, fig. 13. Tyskhärden bestod av en på smedjegolvet uppmurad, fristående ugn, uppåt avsmalnande till en genom taket uppstickande skorstenspipa. Själva ugnsrummet var på två sidor öppet och tillgängligt för smedens arbetsredskap. Utanför och intill härden lågo de två med vattenhjul drivna bälgarna, som levererade blästern. Båda tyskhärdarne utrevos år 1853 och ersattes med slutna Franche-Comté-härdar, av vilka en ännu står kvar i smedjan. De båda

Fig. 12. Stora smälthammaren i Skogaholms stångjärnssmedja, byggd 1798.
Foto John Hellquist 1931.

ursprungliga hammarne voro av en ålderdomlig konstruktion, av vilken för närvarande blott tre exemplar äro i behåll här i landet, därav den ena glömt sig kvar i Skogaholmssmedjan. (De två övriga äro till finnandes vid Häfla bruk i Östergötland, den äldsta, och vid Hedvigsfors bruk i Hälsingland.) Hammarställningen, vari hammarna hade sitt fäste och sin rörelse, är sammanhuggen av grova träd, kraftigt armerade med grimmor och stag av järn. De i golvet nedgrävda fram- och bakstandarna äro av fyrkantbilade stockar av dimensionerna 480×480 mm. och det dem sammanbindande slagträdet är förfärdigat av två 11 meter långa bjälkar av 380×380 mm sammanlagd grovlek, fig. 11 och 12. Även på en nutida bruksman gör denna hammarställning ett från hållfasthetssynpunkt särdeles vederhäftigt intryck. Det nuvarande hammarhuvudet är gjutet vid Finspång av bästa och segaste kanontackjärn. När hammaren först byggdes, var det sed att smederna själva tillverkade behöv-

Fig. 13. Räckhammare i Skogaholms stångjärnsmedja. Till höger om städet en kärra med Franche-Comtésmälta. Foto John Hellquist 1930.

liga hammarhuvuden, vartill då smidesjärn användes. Förfärdigandet av dessa tunga pjäser var ansett som ett stort konststycke. Vanliga vikten av ett hammarhuvud var 40 lispund eller omkring 340 kg. Därtill åtgingo 13 särskilda, var för sig tillformade järnstycken, vilkas sammanvällande till en symmetrisk hammare erfordrade mycken vana och skicklighet. Och pålitliga måste vällsömmarna vara och det i all synnerhet »störvällen», ty eljes hände att de öppnade sig under de kraftiga påkänningar, för vilka hammarhuvudet i smidesarbetet var utsatt. Senare blev man lite mera bekväm av sig vid Skogaholm och inköpte sina hamrar färdiga från Avesta. Och slutligen övergick man, som redan sagt, till att låta göra dem av tackjärn vid Finspång.

Nu nämnda smedja lämpade sig endast för tillverkning av stångjärn, fyrkant och platt, av grövre tvärmått. Första början till utsmidning av finare dimensioner, s. k. knippjärn, skedde

år 1750, då privilegium erhöles för en härför byggd särskild smedja. Den var utrustad med lättare hammare med snabbare gång. Samtidigt upptogs tillverkning av spik och svartsmiden. På 1770-talet hade man kommit upp i 945 skeppunds årlig smidesrättighet, varefter Skogaholm kunde räknas till de medelstora bruken. Köpetackjärn måste dock vid så stor tillverkning anskaffas. Det medförde en viss osäkerhet om kvaliteten och i en stämpelbok av år 1777 angivas brukets produkter lida av kallbräcka, ett dåligt betyg, som dock torde haft sin grund i någon tillfällighet, ty kort därpå och alltsedan placeras bruket i högsta kvalitetsklassen. Att smidet sköttes med sakkunskap och noggrannhet bestyrkes även genom till buds stående siffror från Örebro järnvåg under 1770- och 1780-talen. Allt för export avsett järn var ju underkastat syning och provning av officiella järnvräkare. Om man undantager åren 1784 och 1785, då resp. 68 och 31 stänger (0.75 och 0.34 %) kasserades, utgjorde det vrakade järnet en ren obetydlighet, 2—7 stänger årligen, och dessa säkerligen underkända på grund av något kvaliteten ovidkommande ytfel.

Det påföljande seklet bragte med sig bland mycket annat en starkt ökad konkurrens på den internationella järnmarknaden. Det blev alltmera nödigt att hålla kvaliteten i hög klass och att vid export av svenskt järn betona dess godhet och pålitlighet, för att därigenom erhålla företräde till ordena. Det blev ock nödigt att införa förbilligande förbättringar i tillverkning och transport, om man överhuvud ville fortsätta med bruksdriften. En annan utväg, som även beträddes av många svenska bruk, var att införa manufakturering, så att järnet i största möjliga utsträckning kom i marknaden i förädlad form. Vid granskning av Skogaholms historia under 1800-talet finner man att ingen av dessa utvägar lämnades oförsökt. I första hand sökte man genom ökad produktion få ner tillverkningspriset. År 1805 utverkade sig bruket sålunda privilegier för ytterligare 600 skeppund årligt smide, därav 300 skeppund skulle vid bruket manufaktureras. Därefter hade man här

Fig. 14. Brukspatron Sten Helling 1796—1858.

i gång 3 härdar och 2 stångjärnshammare samt 1 ämneshammare med 1 härd. Den summerade smidesrättigheten belöpte sig till 1,545 skeppund årligen. Köpetackjärn måste i alltmera ökad mängd anskaffas, enär det egna tackjärnet blev dyrt i framställningskostnad, då ortens gruvor voro utbrutna och malmen måste hämtas från Nora bergslag, därifrån väglängden var 7 mil. Från år 1801 inköptes gruvlotter i Stribergs m. fl. gruvor och malmen fördes av förbönder till brukets malmgård i Örebro, därifrån den sedan avhämtades av egna underhavande. Det var en mycket betungande och kostsam transport. Men man hade tydligen satt sig i sinnet att icke ge sig och med energi bekämpades svårigheterna. År 1816 inbyggdes en plåthammare för tillverkning av tunn järnplåt. Då hade året förut generalmajor Wennerstedt avlidit och i hans ställe hans måg, generalmajor C a r l A r m f e l t, blivit brukspatron på Skogaholm. Liksom svärfadern såg denne i rörelsens utvidgning medlet att göra densamma vinstgivande, men svårigheterna blevo allt större, och 1833 måste bruksegenheten försälgas, efter att hava gått i arv ända från år 1645.

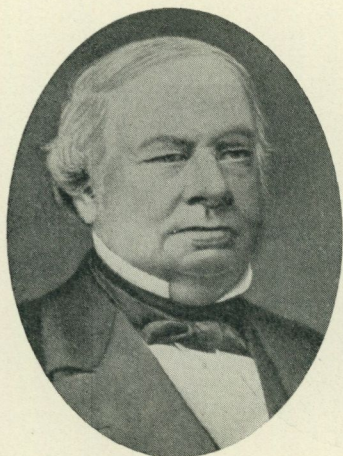

Fig. 15. Brukspatron
Gustaf Bernhardt 1806—1880.

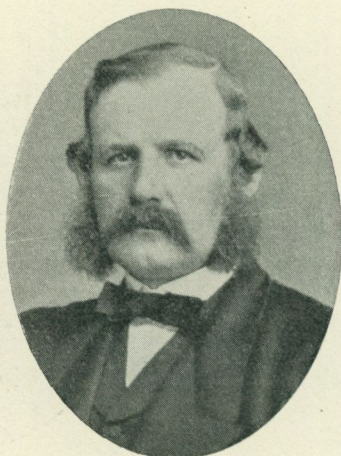

Fig. 16. Brukspatron
Nils Sundin 1828—1898.

Köpare var friherrinnan Hedvig Christina Åkerhjelm, född Burénstam, som 1841 överlät gården till fyra personer, däribland en på sin tid mycket känd storspekulant, Per Jansson, ursprungligen en fattig skjutspojke från Lerbäckes gästgivaregård, vilken genom sagolik framgång blev ägare av ett mångtal bruk och storgods. Delägarna i Skogaholm inskränktes så småningom till tre, nämligen lagman K. Sundin och brukspatron Sten Helling, ägande vardera $\frac{1}{4}$, och brukspatron G. Bernhardt ägande $\frac{1}{2}$. År 1841 hade Skogaholms bolag bildats, varefter bruksegendomen stod under ledning av en disponent och en honom underställd, på platsen bosatt förvaltare. Bolagets förste disponent, vald 1841, var brukspatron Sten Helling, som vid sin död 1858 efterträddes av brukspatron Nils Sundin på Alkvettern. Denne avled 1898 och fick till efterträdare disponenten Edv. Rahmberg, förvaltare vid bruket sedan 1891 och bosatt därstädes till sin avgång 1911. Bruksbolaget förändrades år 1893 till Aktiebolaget Skogaholms bruk. Samtliga aktierna

Fig. 17. Disponent
Edvard Rahmberg 1854—1911.

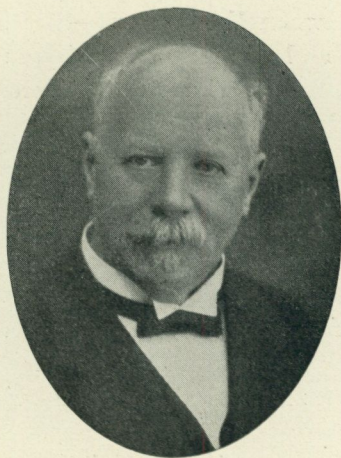

Fig. 18. Brukspatron
Ivan Svensson 1858—1918.

såldes i maj 1903 till grannbruket Skyllberg för 930,000 kronor; tilläggas de med köpet övertagna skulderna, utgjorde köpeskillingen omkr. 1,400,000 kronor. Verkställande direktör för Skyllbergs bruks aktiebolag, med vilket Skogaholms öden nu förenades, var brukspatron I v a n S v e n s s o n, som med känt intresse utvecklade skogsdriften å bolagets stora domäner. Hans son, I v a n S v e n s s o n, tillträdde år 1927 chefskapet över Skyllbergs och Skogaholms bruk.

Beträffande bruksegendomens areal är att anteckna, att den genom köp av hemman efterhand tillväxte. Största ökningen inträffade på 1850-talet, då Vissboda bruksegendom förvärvades. Därefter omfattade Skogaholmsbolaget 1,676 tunnland odlad jord, 2,867 tld äng och 14,800 tld skogs- och hagmark eller tillhopa med impedimenter cirka 20,000 tld samt med vattenytorna inberäknade 26,000 tunnland. Inom detta område ligger den för alla skogsmän välbekanta Skepphultaparken, som anses innesluta vårt lands högsta barrträd, varibland furor av 36 meters höjd och granar, som nå upp till 43 meter. Dessa jättar

hava en ålder av 170—200 år. Parken bär vittne om markens och lägets stora lämplighet för skogsbörd. Skogaholm kan berömma sig av tidigt införd ordnad skogsdrift och skogsvård. Inom dess skogsparker var det ock som Uno Wallmo på 1890-talet införde och praktiskt utprovade sin numera mycket använda blädningsmetod.

Återgående till järntillverkningens historia, finna vi fortsatt strävan från ledningens sida att utöka densamma. 1834 beviljades hitflyttning av Ervalla bruks smidesprivilegier, varefter Skogaholm kunde ståta med 1905 skeppunds smidesrätt per år. Därmed var dock icke utvidgningen avslutad. På 1840-talet färskades och räckt看 vid 5 härdar 2,090 skeppund stångjärn per år och år 1865, då näringsfriheten var i full tillämpning, uppgives produktionen till cirka 3,500 skeppund järn per år, en kvantitet, som gör att bruket måste räknas till de större tillverkarna av hammarräckt stångjärn. De sista mera avsevärda förändringarna i bruksdriftens teknik bestodo i det redan omnämnda införandet av ny färskningsmetod år 1853 samt ombyggnad och flyttning av Å masugn år 1879. Den gamla hyttan hade varit föremål för en hel del förbättringar, den viktigaste utförd under ledning av direktör Ludvig Rinman år 1850. Då upptogos två nya formbröst och stället infodrades med rammad kvartsmassa. Pipan var emellertid för liten för det växande tackjärnsbehovet och sedan erhållna järnvägsförbindelser medgivit hemfraktning av malm till relativt billigt pris, beslöt man att bygga ny masugn. Den lades ett stycke längre ner efter ån, där högre fallhöjd genom upp-dämning kunde erhållas och dit malmprämar sedan kunde föras från järnvägen ända fram till malmbacken. För tiden moderna inrättningar för malmens rostning, krossning, uppspelning och uppsättning byggdes, likaledes för blästerns alstring och uppvärmning samt för tackjärnets och slaggens hantelande och transport. Här blästes nu tackjärn för det egna Franche Comté-smidet, till dess detta för avsalu inställdes 1904. Efter det året hava de gamla stångjärnssmederna blott då och

Fig. 19. Den 83-årige mästersmeden Johan August Skeppstedt framför härden i Skogaholms stångjärnssmedja. Foto John Hellquist 1931.

då fått draga på den för dem så kära smedjan, nämligen då det gällt att av skrot och gamla rester räcka stångjärn för eget behov vid lantegendomar och skogshantering. År 1910 släpptes vatten för sista gången på för att driva det gångande verket. Ham-maren dunkade »tung och dof» under några få dagar, varefter det hedersamma stångjärnssmidet, som här pågått sedan år 1641, för alltid upphörde. När jag i december 1931 talade med den nu 83-årige mästersmeden Skeppstedt om detta förhållande, fick han tårar i ögonen. Så även jag.

Masugnens tid var ännu icke ute. Dess tackjärn försändes från 1904 till Skyllbergs bruk för att färskas i Rönneshyttans Lancashire-smedja. I okt. 1919 härjades emellertid masugnen av en svår vådeld, som lade allt brännbart i aska. Hyttan återuppbyggdes under 1920, ty en kort period av »goda tider» gav hopp om återvändande av de före världskriget rådande industrikonjunkturerna. Såsom vi nu veta, gick detta hopp om intet. År 1925 nedblåstes Å masugn för alltid och år 1930 nedrevs den med alla tillhörande byggnader. En del husgrunder och maskinfundament samt rostugnens nakna bottenblock är det enda, som i dag erinrar om att en masugn här stått.

Vart har det myckna järn tagit vägen, som vid Skogaholm under mer än 260 år tillverkats? Av stångjärnet har säkerligen minst 90 à 95 % gått på export till olika länder inom och utom Europa. I synnerhet under det sista halva seklet, som räcksmidet var i gång, sökte sig järnet ut till mycket avlägsna länder, där man då fortfarande fordrade att det svenska järnet skulle visa märken efter hammarslag för att erkännas som äkta. En del järn av mindre tvärdimensioner avyttrades inom orten, särskilt som ämnesjärn till det i Lerbäck och angränsande socknar florerande nubbsmidet. Den hammarsmidda spiken gick huvudsakligen till järnkramhandeln i Örebro och Stockholm, men under 1700-talets senare hälft var Amiralitetet i Karlskrona brukets största kund i denna artikel. Före järnvägarnas tid fördes allt järn med forbönder på landsvägen till Örebro, där det mottogs av brukets faktor och infördes på Örebro järnväg vid Skebäck. Därifrån gick det vidare med skutor över Hjälmaren och Mälaren till Stockholm, där det åter vägfördes. Brukets kommissionär var under långa tider det stora handelshuset Tottie & Arfwedson, som även verkställde exporten. Av en tillfällighet äro denna firmas kontokuranter med bruket bevarade för åren 1777—86. Därur inhämtas att järnet dessa år övertogs av exportören till fast pris fritt å våg i Stockholm. För stångjärnet utgjorde priset 6 riksdaler specie år 1777. Det föll sedan till lägst 5 1/8 riksdaler

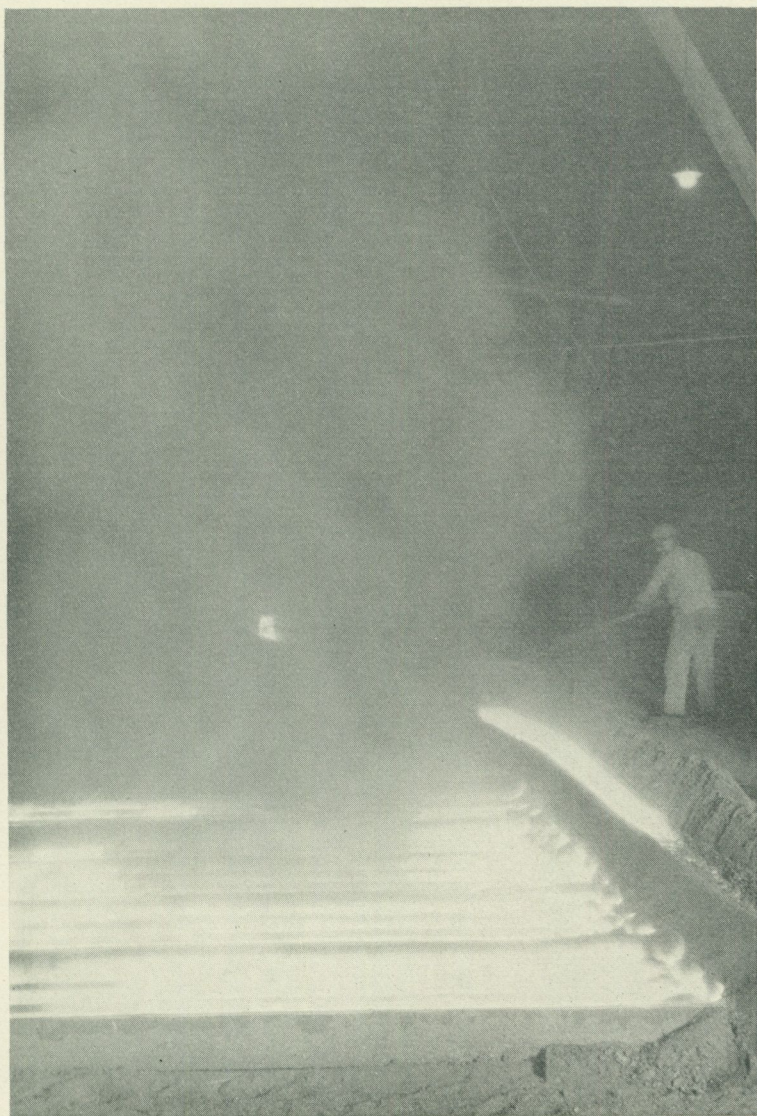

Fig. 20. Sista utslaget ur Skogaholms masugn, gjort 1925.

år 1782, för att åter stiga till $5 \frac{5}{6}$ riksd. 1786, allt per skeppund stapelstadsvikt (136 kg.). För knippjärnet betalades det sistnämnda året 7 riksdaler skeppundet. Emellertid voro dessa priser ej nettoberäknade. Bruksägaren hade att betala »inkommande tullen», dragarpengar och vägararvode samt järnkontorsdalern. Likviden till bruket erlades i ett mångtal poster under årets lopp emot »herr Barons assignation», oftast innebärande förskott, så att intresseräkningen kom att ytterligare belasta bruket. Sättet att sälja järnet till fixt pris till exportören var knappast det vanliga. Han var i regel brukets kommissionär i egentlig mening och sålde på utlandet »bäst möjligt» mot provision samt avräknade med bruket för varje exporterad post järn, dock i regel icke meddelande köparens namn eller den hamn i utlandet, där järnet levererats. Sådant ansågs tillhöra köpmannens hemligheter, dem han åt ingen utlämnade.

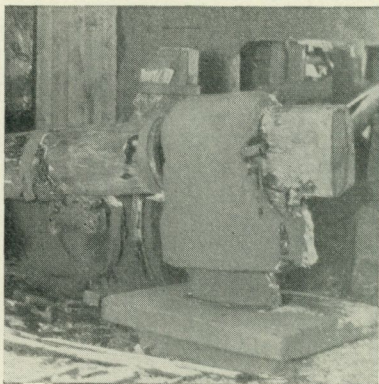

Fig. 21. Stora smälthammaren,
jämför fig. 12.